

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΟΥΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥΣ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ

(Πράξεις. Ἀποστόλων 20, 17-38)

(Παρατηρήσεις στή δομή καί τή θεματολογία του)

1. Εισαγωγικά

Πάνω από το ένα τρίτο τῆς ἑκτασῆς τῶν Πράξεων κατέχουν ὡς γνωστόν, οἱ λόγοι ἤ, ὅπως λέγονται καί ἄλλιῶς, οἱ δημηγορίες¹ πού ἐκφωνήθηκαν, συνήθως, ἀπό τόν Πέτρο ἤ τόν Παῦλο ἀλλά καί ἄλλα πρόσωπα εἴτε σέ κορυφαίες στιγμές τοῦ ἱεραποστολικοῦ τοῦς ἔργου, εἴτε γενικότερα, σέ βασικά περιστατικά τῆς ζωῆς τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων. Παρατιθέμενοι σέ εὐθύ λόγο, πορεύονται παράλληλα μέ τήν ἱστορική ἀφήγηση, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καί σέ ἔργα ἀρχαίων ἱστοριογράφων² ἀπό τόν Ὅμηρο καί τόν Ἡρόδοτο ὡς τόν Ἰώσηπο καί τόν Τάκητο.

Οἱ λόγοι τῶν Πράξεων ἐλκύουν, ὅπως εἶναι φυσικό, τό ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν³, ὄχι μόνο γιά τή θεματική τοῦς, πού εἶναι μέρος τῆς γενικότερης θεματικῆς τοῦ βιβλίου, ἀλλά καί γιά τά ἰδιαίτερα ἐρωτήματα πού αὐτοί ἐγείρουν ὅπως λ.χ. τό ἐρώτημα τῆς πατρότητας ἤ τῆς εἰδικῆς λειτουργίας τοῦς τόσο στή συνάφειά τοῦς ὅσο καί μέσα στο συνολικό ἔργο.

Ἀνάμεσα στους λόγους αὐτούς ἰδιαίτερη θέση κατέχει ὁ λόγος τοῦ Παύλου στη σύναξη τῶν πρεσβυτέρων τῆς Ἐφέσου στή Μίλητο, κατά τό τέλος τῆς τρίτης ἱεραποστολικῆς πορείας, καθώς ὁ Παῦλος καί οἱ συνεργάτες τοῦ ἐπέστρεψαν, βιαστικά μάλιστα, στό Ἱεροσόλυμα. Πρόκειται γιά ἕναν ἀπό τοῦς γνωστότερους καί ὠραιότερους τοῦ βιβλίου μέ τίς ἐξῆς ὅμως χτυπητές ἰδιαιτερότητες:

Εἶναι ὁ μοναδικός ἐκτενής λόγος τοῦ Παύλου πού ἀπευθύνεται σέ ἤδη χριστιανούς⁴ καί μάλιστα προϋσταμένους ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων.

Στό λόγο αὐτό γίνεται, γιά πρώτη φορά στίς Πράξεις, ἀναφορά *expressis verbis* στή λυτρωτική δύναμη τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ.

Μόνο σ' αὐτόν γίνεται εὐθέως λόγος γιά αἰρετικές διδασκαλίες καί ἐπερχόμενα ρήγματα στό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας.

---

1. Ἦδη ὁ Ἀμμώνιος (P.G. 85,1580) καί Θεοφύλακτος (P.G. 125, 181) χαρακτηρίζουν τό λόγο τοῦ Παύλου πρὸς τοῦς ἐπισκόπους τῆς Ἐφέσου ὡς δημηγορία.

2. Κορυφαίες στό εἶδος τοῦς εἶναι οἱ σαράντα καί παραπάνω δημηγορίες τοῦ Θουκυδίδη, πού ἐκφωνοῦνται ἀπό πρωταγωνιστές τῶν ἐμπολέμων σέ κρίσιμες καμπές τῆς ἱστορίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Γιά περισσότερα βλ. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τ. Γ, 442-443 καί A. Lesky, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, Θεσσαλονίκη 1972, 665-668.

3. Γιά τήν πλούσια βιβλιογραφία, ἀνάμεσα σέ πολλά ἔργα, βλ. R. Pesch, *Die Apostelgeschichte*, Zurich, 1986, 42. H. Schürman, *Traditionsgeschichtliche Untersuchungen zu den synoptischen Evangelien*, Düsseldorf, 1968, 310 καί Lars Aejmelaeus, *Die Rezeption der Paulus Briefe in der Miletrede* (APG 20: 18-35), Helsinki 1987.

4. Αὐτό δέ σημαίνει ὅτι ὁ Παῦλος δέ μίλησε ἄλλη φορά πρὸς Χριστιανούς (βλ. Πράξ. 4,22. 27. 15,12. 20,12). Στίς περιπτώσεις, ὅμως, αὐτές δέν ἔχουμε ἐκτενῆ λόγο πρὸς συγκροτημένη ἤδη κοινότητα χριστιανῶν.

Εἶναι ὁ τελευταῖος λόγος τοῦ Παύλου ὡς ἐλεύθερου ἀνθρώπου.

Ὁ λόγος αὐτός ἀποτελεῖ ἰδιαιτερότητα καὶ λόγῳ τῆς παράθεσης τοῦ ἄγραφου στα εὐαγγελικά κείμενα κυριακοῦ λογιῶν: «μακάριόν ἐστὶν μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν» (στ.35)⁵

Μόνον αὐτός κατατάχθηκε ἀπὸ τὴν ἔρευνα, λόγῳ τῆς δομῆς καὶ τῆς θεματολογίας τοῦ, στό γνωστό ἀπὸ παλιά φιλολογικὸ εἶδος τῶν ἀποχαιρετιστηρίων λόγων. (Τὴν ἰδιαιτερότητα αὐτὴ θὰ ἀναλύσουμε πιὸ κάτω, κάπως διεξοδικότερα, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος πού αὐτὴ ἔχει). Τοῦ σπουδαίου⁶ αὐτοῦ λόγου θὰ δοῦμε, σέ συντομία, κατ' ἀρχάς τὴ δομὴ καί, παράλληλα μ' αὐτήν, τὴν πλούσια θεματολογία τοῦ. Στὴ συνέχεια, ἀφοῦ ἀναφερθοῦμε, ἀκροδιγῶς, στό θέμα τῆς πατρότητάς τοῦ, θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ προσεγγίσουμε περισσότερο τρία ἀπὸ τὰ βαρύνοντα θέματά τοῦ.

2. Δομὴ, θεματολογία καὶ συσχετισμὸς τοῦ λόγου μέ τὸ φιλολογικὸ εἶδος τῶν Διαθηκῶν

Ἡ μικρὴ ἑκτασὴ τοῦ λόγου (συνολικά εἴκοσι στίχοι) θὰ μπορούσε ἀπλά νὰ δικαιολογηθεῖ ἀπὸ τὴ σπουδὴ τοῦ Παύλου νὰ ἐπιστρέψει στὰ Ἱεροσόλυμα γιὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς (20,16). Ὡστόσο, εἶναι ἀδύνατο νὰ πιστέψουμε ὅτι ὁ λόγος πού διασώζει ὁ Λουκᾶς συμπίπτει, σέ ἑκτασὴ κατ' ἀρχάς, μέ ἐκεῖνον τοῦ Παύλου. Μία σύναξη - τὰ μέλη τῆς ὁποίας δὲν κλήθηκαν μόνο ἀπὸ μακριὰ ἀλλ' ἦταν καὶ ἀξιωματοῦχοι τῆς ἐκκλησίας - δὲ θὰ μπορούσε νὰ καλυφθεῖ μέ ἓνα λόγο διάρκειας πέντε, περίπου, λεπτῶν. Ἀλλά κι ὡς πρὸς τὴ σχέση τοῦ, ἀπὸ ἀποψη περιεχομένου, μέ τὸν πρωτογενῆ λόγο τοῦ Παύλου οἱ ἀπορίες εἶναι πολλές καὶ εὐλογες. Ἀφήνοντας γιὰ ἄλλη συνάφεια τὴν, κατ' ἀνάγκη, σύντομη ἀναφορὰ στό ἀκανθῶδες αὐτὸ πρόβλημα τῆς πατρότητος τοῦ λόγου σημειώνουμε ἐδῶ ἐπιγραμματικά ὅτι, ἔτσι συμπυκνωμένος καθὼς μᾶς διασώθηκε, ὁ λόγος παρουσιάζει καὶ μορφικὴ ἀρτιμέλεια καὶ πλούσια θεματολογία. Ὁ ἄριστος χειριστὴς τῆς γραφίδας Λουκᾶς κατανέμει τὸ ἐπεξεργασμένο, ἀπὸ τὸν ἴδιο ἢ τὴν πηγὴ τοῦ, καὶ ὡς ἓνα σημεῖο προσαρμοσμένο στὶς περιστάσεις τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ ἔργου τοῦ, πρωτογενῆ λόγου τοῦ Παύλου σέ ὀκτώ, σχεδόν ἰσομερεῖς, ἐνότητες:

- i) 20, 17-18α. Κάλεσμα καὶ ἀφίξη τῶν πρεσβυτέρων στὴ Μίλητο.
- ii) 20, 18b-21. Ἀναφορὰ τοῦ Παύλου στὴν ἐν μέσῳ ἐπιβολῶν δράση τοῦ στὴν

---

5. Τὸ λόγιον συναντᾶται καὶ στό Θουκυδίδη II 97,4 (πρὸβλ. Α' Κλημ. 2,1 καὶ Διδαχὴ 4,5). Ἡ ἐντάξη τοῦ λογιῶν στὴν παρούσα συνάφεια, προφανῶς, θέλει νὰ δείξει πὼς ὅ,τι καλύτερο διέθετε ἢ ἀρχαία ἐλληνικὴ ἠθικὴ βιοῦται ἢ ὀφείλει νὰ βιοῦται μέσα σέ μιὰ χριστιανικὴ κοινότητα που στοιχεῖ στα ἰχνη τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Αποστόλων. Βλ. καὶ W. Schmithals, Die Apostolgeschichte des Lukas, Zurich, 1982,188.

6. Ὁ λόγος ἀναγινώσκεται ὡς ἀποστολικὸ ἀνάγνωσμα τὴν Ζ' Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, δηλ. τὴν Κυριακὴ τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Α' Οἰκ. Συνόδου Ἡ αἰτία, προφανῶς, ὀφείλεται ὄχι μόνο στό γεγονός ὅτι τὴν περίοδο τοῦ πεντηκοσταρίου ἀναγινώσκονται, ἔτσι κι' ἀλλιῶς, περικοπές ἀπὸ τίς Πράξεις ἀλλὰ καὶ διότι α) ἀποδέκτες θεωροῦνται γενικά οἱ ποιμένες τῆς ἐκκλησίας στοὺς ὁποίους ἀνήκουν ὅλοι οἱ Πατέρες τῆς, ἄρα καὶ οἱ τῆς πρώτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ β) ἢ περικοπὴ κάνει ἄμεσο λόγο γιὰ αἱρέσεις στό σῶμα τῆς ἐκκλησίας ἐναντίον τῶν ὁποίων ἀγωνίστηκαν οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας. Οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας, πέραν αὐτῶν πού ὑπομνημάτισαν συνολικά τὸ βιβλίον (Χρυσόστομος, P.G. 60, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, P.G. 74, Ἀμμώνιος P.G. 85, Οἰκουμένιος P.G. 48 καὶ Θεοφύλακτος P.G. 125), συχνά στὰ ἔργα τους ἀναφέρονται στὴν περικοπὴ ὅταν σκιαγραφοῦν τὴν προσωπικότητα τοῦ ποιμένα, προσδιορίζουν τὸ πολὺπλευρο ἔργο του καὶ ἀμύνονται κατὰ τῆς αἵρεσης ἢ τοῦ σχίσματος στό σῶμα τῆς ἐκκλησίας.

- Ἔφεσο.
- iii) 20, 22-25. Τό νῦν καί τό ἐγγύς μέλλον τοῦ Παύλου ὡς δεσμίῳ τοῦ πνεύματος.
  - iv) 20, 26-27. Ἀπέκδυση κάθε εὐδύνῃς τοῦ Παύλου σέ περίπτωση πιθανῆς ἐκπτώσεως πιστῶν ἀπό τήν πίστη.
  - v) 20, 28-31. Τό γρέος τῶν πρεσβυτέρῳ ἔναντι τοῦ ποιμνίου ἐν ὄψει μάλιστα επικείμενων αἰρέσεων καί ρηγημάτων στο σῶμα τῆς ἐκκλησίας.
  - vi) 20, 32. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Παύλου ἀνάδραση τῶν πρεσβυτέρων στό Θεό καί τό λόγο τοῦ, τόν δυνάμενο νά οἰκοδομήσει.
  - vii) 20, 33-35. Ἡ ἀνιδιοτελής προσφορά τοῦ Παύλου, πρότυπο τοῦ ἔργου τῶν πρεσβυτέρων. Καί
  - viii) 20, 36-38. Τά ἐπακολουθήσαντα τοῦ λόγου: προσευχή, θρήνος, ἐναγκαλισμός καί ἀποχαιρετιστήριο ἀσπασμοί.

Ἡ πιό πάνω γενική διάρθρωση εἶναι εὐδιάκριτη. Ὁμως, στή διεθνή ἔρευνα ἐπεβλήθη ἕνα κοίταγμα τοῦ λόγου ἀπό μορφῶστορική ἄποψη, πού νομίζουμε ὅτι ἀποκαλύπτει περισσότερο τήν εὐρύτερη θεματολογία τοῦ ἤ, καλύτερα, κάνει πιό ἐμφανεῖς ὅλους τούς ἐπί μέρους δομικούς λίθους πού τόν οἰκοδομοῦν. Τό μορφῶστορικό αὐτό κοίταγμα τοῦ λόγου τόν κατέταξε στό γνωστό ἀπό παλιά φιλολογικό εἶδος τῶν ἀποχαιρετιστηρίων λόγων ἢ διαθηκῶν. Ὡς γνωστό, στό εἶδος αὐτό ἀνήκουν ἔργα ἰουδαϊκῆς⁷ καί μή⁸ γραμματείας πού περιέχουν λόγια μεγάλων ἀνδρῶν, τά ὅποια ἀπευδύνουν πρὸς οἰκείους ἢ ἐπιτελεῖς τούς λίγο πρὶν τούς ἀποχωρισθῶν, λόγω τοῦ ἐπικείμενου θανάτου τούς.

Σέ κάθε ἀποχαιρετιστήριο λόγο, ὁ προαισθανόμενος τό τέλος του διαδέτης καί κεντρικός ἥρωας, προβαίνει στίς ἐξῆς, λίγο-πολύ, σταθερές ἐνέργειες:

- i. Συνάγει, κατά περίπτωση, τούς οἰκείους ἢ ἐπιτελεῖς τοῦ γιά νά ἐξαγγεί, τόν ἐγγίζοντα θάνατό τοῦ, τόν ὅποιον προαισθάνθηκε μέσῳ κάποιας μορφῆς ἀποκάλυψης.
- ii. Παραινῶ τούς συναγμένους.
- iii. Ἀναφέρεται προφητικά στό ἐγγύς, ἀλλά καί στό ἀπώτερο μέλλον, τό

---

7. Παραδέτουμε ἀπό το βασικό γιά τήν εἰσήγησιν μας βιβλίον τοῦ H. Michel, Die abschiedsrede des Paulus an die Kirche Ap. G. 20,17-38 München 1973, μερικά παραδείγματα ἀποχαιρετιστηρίων λόγων ἀπό τήν Π. Διαθήκη: i) διαθήκη τοῦ Ἰακώβ (Γεν. 47, 29-49), ii) ἀποχαιρετιστήριο λόγος τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ πρὸς τούς υἱούς Ἰσραήλ. (Ἰησ. Ναυῆ 23, 1-24,30), iii) τούς λόγους τοῦ Σαμουὴλ μετά τή χρήση τοῦ Σαούλ σέ βασιλέα (Α΄ Βασ. 12,1-25), τοῦ Δαυῖδ πρὸς τόν Σολομῶντα (Γ΄ Βασ. 2, 1-9) καί πρὸς τό λαό (Α΄ Παρ. 28-29), τοῦ Τωβίτ πρὸς τόν Τωβία (Τωβίτ 14, 3-11), τοῦ Ματαθία πρὸς τούς υἱούς του (Α΄ Μακ. 2,49-70) κ.π.ἄ. Ἀπό τήν ἰουδαϊκή ἐξωβιβλική γραμματεία μνημονεύουμε ἐπιλεκτικά ἀπό τά Ἰωβηλαῖα τίς διαθήκες: τοῦ Νῶε (7,20-29), τίς τρεῖς τοῦ Ἀβραάμ (20,1-10. 21,1-25 καί 22, 7-30), τοῦ Ἰσαάκ (31,4-29. 36, 1-18) καί τοῦ Ἰακώβ (45,14.15), ὅλα τά ἔργα πού περιλαμβάνονται στίς διαθήκες τῶν δώδεκα πατριαρχῶν, τίς διαθήκες τοῦ Ἰσαάκ καί Ἀβραάμ, τό βίον Ἀδάμ καί Εὐά κ.π.ἄ.

8. Ἀπό τή μή ἰουδαϊκή γραμματεία καί μάλιστα ἀπό τόν ἐλληνικό χῶρο, χωρὶς βεβαίως νά πληροῦν ὅλες τίς προϋποθέσεις, δά μπορούσαμε νά κατατάξουμε στό εἶδος τῶν ἀποχαιρετιστηρίων λόγων ἢ διαθηκῶν: α) τό Φαίδωνα τοῦ Πλάτωνα, ὅπου ὁ αὐτόπτης μάρτυρας Φαίδων διηγεῖται τίς τελευταῖες στιγμές τοῦ Σωκράτη καί τίς τελευταῖες συζητήσεις τοῦ μέ φίλου: σ' αὐτούς ὁ Σωκράτης δίνει ὑποδείξεις ἢ, ὅπως λένε οἱ φιλόλογοι, «τήν ἡδίκη διαθήκη τοῦ», καί β) τόν Κρίτωνα, ἔργο ἐπίσης τοῦ Πλάτωνα, ὅπου ὁ Κρίτων συζητᾷ μέ τό δάσκαλό τοῦ Σωκράτη μέ φόντο τό ἐπικείμενο μαρτύριο. Ἀνάλογα ἔργα δά μπορούσαμε νά ἀναζητήσουμε καί στή λατινική γραμματεία.

- ὁποῖο καί ζωγραφίζει, συνήθως, μέ χρώματα μελανά.
- iv. Κάνει ἀναφορά, καί μάλιστα ἐγκωμιαστική, στό πρόσωπό τοῦ καί κατ' ἐπέκταση στό ἔργο τοῦ.
  - v. Ὅρίζει διάδοχο ἢ διαδόχους.
  - vi. Εὐχεται ἢ εὐλογεῖ τοὺς συναγμένους καί προσεύχεται γι' αὐτούς.
  - vii. Δίνει τίς τελευταῖες ὁδηγίες, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες τήν ἐντολή τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ, συνήθως κοντά στοὺς τάφους τῶν πατέρων τοῦ.
  - viii. Δίνει ὑποσχέσεις καί προσδιορίζει τους ὅρους πραγματοποίησής τους.
  - ix. Προβαίνει στίς συνήθειες ἐκδηλώσεις ἀποχωρισμοῦ (ἐναγκαλισμό, ἀσπασμούς, κ.λ.π.)

Τέλος, σέ ἕναν ἀποχαιρετιστήριο λόγο περιγράφεται, συνήθως, καί ὁ θάνατος τοῦ διαδέτη.

Εἶναι προφανές, ὅτι τά πιό πάνω δομικά στοιχεῖα δέ συναντῶνται ἀπαραιτήτως πάντα σέ κάθε διαθήκη μέ μιὰ αὐστηρή σειρά, οὔτε σέ μιὰ ἀπόλυτα στερεότυπη μορφή. Παίρνοντας κάθε φορά τή μορφή πού ταιριάζει στήν περίσταση διαχέονται καί μάλιστα ἀσύμμετρα, σέ ὅλην τήν ἔκταση τοῦ ἔργου, ἀφήνοντας, κατά κανόνα, νά προβληθοῦν τά παρανετικά, κυρίως, στοιχεῖα τοῦ ἔργου.

Ἵστερα ἀπό τή συνοπτική ἀπαρίθμηση τῶν ἐπί μέρους δομικῶν στοιχείων τῶν ἀποχαιρετιστηρίων λόγων-διαθηκῶν προχωροῦμε, ἀμέσως τώρα, στήν ἀναζήτηση τῶν στοιχείων αὐτῶν στό λόγο τοῦ Παύλου. Τό κάνουμε αὐτό ὄχι γιά νά ἐπιβεβαιώσουμε τόσο τό χαρακτηρισμό τοῦ ὡς ἀποχαιρετιστηρίου ὅσο γιά νά φωτίσουμε, στό βαθμό πού ὁ χρόνος μᾶς ἐπιτρέπει, τήν πλούσια θεματολογία τοῦ. Θέτουμε ἔτσι τό θεμέλιο γι' αὐτό πού θά ἀκολουθήσει ἀμέσως μετά καί πού εἶναι ἡ ἐπικέντρωση τοῦ ἐνδιαφέροντός μας σέ τρία βαρύνοντα θέματα τοῦ λόγου.

Στό λόγο λοιπόν τοῦ Παύλου εἶναι εὐδιάκριτα τά ἐξῆς χαρακτηριστικά μοτίβα τῶν κλασσικῶν ἀποχαιρετιστηρίων λόγων ἢ διαθηκῶν:

i. Σύναξη οἰκείων καί γνωστοποίηση τοῦ ἐγγίζοντος θανάτου

Ἐκ τῶν εἰσαγωγικῶν στίχων αὐτοῦ τοῦ περιστατικοῦ (17-18α) ἀλλά καί ἀπό τήν ὅλην ἐκθεση προκύπτει ὅτι οἱ συναχθέντες πρεσβύτεροι δέν ἦταν στόν Παῦλο ξένοι ἀλλά γνώριμοι αὐτούς ὁ Παῦλος συναναστράφηκε, δίδαξε καί νουθέτησε ἐπί μίαν τριετίαν (18,20.21). Σ' αὐτή, λοιπόν, τήν ὁμήγυρη οἰκείων ὁ Παῦλος, ἐκτός τῶν ἄλλων, προαναγγέλει τό ἐπικείμενο τέλος τοῦ ἕνα τέλος πού γνωρίζει (βλ. τό ρῆμα «οἶδα» τοῦ στ. 25) μέσῳ τοῦ πνεύματος, τοῦ ὁποῖου εἶναι δέσμιος (στ. 22.23). Τό τέλος αὐτό ὁ Παῦλος προαναγγέλει κλιμακωτά, σε τέσσερις διαδοχικούς στίχους: Στο στ. 22, μέ τή μετοχή «δεδεμένος», πού, προφανῶς, ἀναφέρεται σέ ἐξάρτηση ἢ πληροφόρηση πνευματικοῦ ἐπιπέδου, προἰδεάζει τοὺς συναγμένους γιά τήν προεξαγγελία τῶν δεσμῶν καί τῶν θλίψεων πού τόν περιμένουν, γιά τά ὁποῖα ὁμιλεῖ ὁ ἀμέσως ἐπόμενος στίχος (23). Περισσότερο ἀποκαλυπτικός γιά τό ἐπικείμενο τέλος τοῦ Παύλου γίνεται ὁ στ. 24, στόν ὁποῖο ὁ θάνατος γιά τόν ἀπόστολο, σέ συνάρτηση πάντα μέ τή διακονία τοῦ εὐαγγελίου τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, δέν εἶναι ἀπευκτέο γεγονός ἀλλά καλοδεχούμενο. Θά μπορούσε, μάλιστα, νά ὑποστηρίξει κανείς ὅτι στό «διαμαρτύρεσθαι» ὑποσημαίνεται, τεχνηέντως, ὡς καλοδεχούμενος θάνατος τό μαρτύριο. Τέλος, ὁ στ. 25 μέ τή διατύπωση «οἶδα ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τό πρόσωπόν μου» (πρβλ. στ. 33) ὑπαινίσσεται καθαρότερα, ἀπ' ὅ,τι ἀλλοῦ, τόν ἐπικείμενο θάνατο. Καί ὄντως, κατά τόν Λουκά, οἱ πιστοί τῆς Μ. Ἀσίας δέ ξαναεἶδαν τόν Παῦλο ὅμως, ὡς γνωστόν, ἄλλη εἰκόνα προσφέρουν στό θέμα αὐτό οἱ ποιμαντικές

ἐπιστολές⁹. Ἐκεῖνο, πάντως, πού ἔχει ἰδιαίτερη σημασία εἶναι ὅτι σέ δύο ἀκόμη σημεία, στή συνέχεια τῆς διήγησης τῶν Πράξεων (21,4.10-12), γίνεται πάλι λόγος γιά τά δεσμά τοῦ Παύλου καί ὅτι ἀμέσως μετά τίς προρρήσεις αὐτές ἀρχίζει ἀπό 21,27 ἐξ. ἡ πραγματοποίησή τους. Ἐχει, μάλιστα, κανείς τήν αἴσθησι ὅτι ἀπό τόν ἀποχαιρετιστήριο λόγο καί μέχρι πέρας τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων ἡ περιγραφή τῆς πορείας τοῦ Παύλου πρὸς τή Ρώμη παρουσιάζει ἐμφανῆ παραλληλότητα πρὸς τίς εὐαγγελικές διηγήσεις τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Παῦλος πορεύεται ἐκούσια πρὸς τό μαρτύριο, μιμούμενος τό μεγάλο μάρτυρα Χριστό. Τά δύο μάλιστα σκηνικά ἐντός τῶν ὁποίων λαμβάνει χώρα τό μαρτύριο διδασκάλου καί ἀποστόλου, δέν ἀπέχουν πολύ στήν ὁλότητα ἀλλά καί στίς λεπτομέρειές τους¹⁰.

ii. Παραινέσεις

Τό παραινετικό στοιχεῖο ἀποτελεῖ οὐσιαστικό μέρος τοῦ λόγου. Ἀποτυπώνεται σέ προστακτική ἐγκλιση εὐθέως στούς στ. 28.31 καί 35, ὅπου ὁ Παῦλος συνιστᾷ στούς πρεσβυτέρους-ἐπισκόπους προσοχή καί ἐπιμέλεια καί πρὸς τοὺς ἑαυτοὺς τους καί πρὸς τό ποιμνιο (στ. 28), ἐγρήγορση γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν κινδύνων ἀπό τίς αἱρέσεις καί τά σχίσματα (στ. 31) καί τέλος, ἀντίληψη τῶν πτωχῶν (στ. 35). Ἐμμέσως, ὅμως, οἱ συναγμένοι παραινοῦνται, μέσα ἀπό κάθε ἐγκωμιαστική ἀναφορά τοῦ Λουκᾶ πρὸς τό πρόσωπο καί τό ἔργο τοῦ Παύλου, γιά ἄσκησι καί ταπεινή διακονία (στ. 19), ἀκέραιη καί συνεχῆ διδασχία τοῦ εὐαγγελίου (στ. 20.21 καί 27), ἀνιδιοτέλεια (στ. 30) καί ἀφιλοχρηματία (στ. 33 καί 35).

iii. Τό μέλλον τῆς κοινότητος

Κυρίαρχη θέσι κατέχουν στό λόγο οἱ ἀναφορές τοῦ ὁμιλητῆ στό μέλλον τῆς κοινότητος: ἓνα μέλλον πού γνωρίζει, ὅπως ἄλλωστε γνωρίζει καί τό δικό του, καί πού οὐσιαστικά παρ' ὅλες τίς ἀντιξοότητες, εἶναι αἰσιόδοξο. Τό μέλλον αὐτό τῆς τό ἐγγυῶνται: α) ἡ λυτρωτική δύναμη τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ (στ. 28), ἡ παρουσία καί δράσι τοῦ ἁγίου πνεύματος, τό ὁποῖο δέ θεσμοθετεῖ μόνο (στ. 28) ἀλλά κυριολεκτικῶς ἔλκει τήν ἐκκλησία στήν πορεία τῆς μέσα στήν ἱστορία (αὐτή ἡ θέσι ἀποτελεῖ βαρύνουσα θεολογική ἰδέα πού διαπερνᾷ τό βιβλίο τῶν Πράξεων. πρβλ. καί τή μετοχή «δεδεμένος» τοῦ στ. 22) καί τέλος, γ) ὁ λόγος τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ πού τήν οἰκοδομεῖ. Ὡστόσο, ἡ βεβαιότητα αὐτή δέν ἀποκλείει οὔτε τήν ἔκπτωσι κάποιων πιστῶν ἀπό τήν πίστι (στ. 26), πιθανῶς καί τῶν ἰδίων τῶν πρεσβυτέρων - ἐπισκόπων («προσέχετε ἑαυτοῖς» στ. 28), οὔτε ἀποτρέπει προσβολές μέ τά παρεπόμενά τους (στ. 29), ἡ ἐσωτερικά ρήγματα καί διαστρέβλωσι τῆς ἀλήθειάς τῆς (στ. 30), πράγματα πού θά λάβουν χώρα στό ἐγγύς κι ὅλας μέλλον (στ. 29.30). Ξαναλέμε, ὅμως, ὅτι ἡ τελική ἐντύπωσι γιά τό μέλλον τῆς κοινότητος, παρὰ τά μελανά χρώματα τῶν στ. 29 καί 30, εἶναι αἰσιόδοξη ἐξαιτίας τῆς τριπλῆς ἐγγύησης, πού ἀναφέραμε πῶς πάνω. Τήν αἰσιοδοξία αὐτή ἐπιτείνει τόσο ἡ ὑπαρξή θεσμῶν, πού ὀρίσθησαν ἀπό τό Ἅγιο Πνεῦμα, ὅσο καί ἡ ἐπάξια, στό παρόν τοῦλάχιστον, ἀνταπόκρισι τῶν φορέων τῆς, ἡ ὁποία διαφαίνεται μέ τήν ἀπουσία ὑπαινιγμῶν τοῦ Παύλου ἐναντίον τους ἀλλά καί τίς γεμάτες τρυφερότητα ἐκδηλώσεις τῶν ἰδίων πρὸς τόν ἀπόστολο, κατὰ τόν ἀποχωρισμό τους (στ. 37.38).

9. Βλ. Ἱ. Καραβιδόπουλος, Εἰσαγωγή στήν Καινή Διαθήκη, Θεσσαλονίκη 1983, 199.

10. Βλ. καί Schmithals, ὅ.π., 186.

iv. Ἐγκωμιασμός τοῦ προσώπου καί τοῦ ἔργου τοῦ Παύλου

Ὁ λόγος ἀρχίζει καί κλείνει μέ ἐπαινετική ἀναφορά στό πρόσωπο καί τό ἔργο τοῦ Παύλου. Τό μοτίβο αὐτό τοῦ ἐγκωμιασμοῦ, στό ὁποῖο θά ἀναφερθοῦμε καί σέ ἄλλη συνάφεια τῆς εἰσήγησής μας, κατέχει στό λόγο τή μεγαλύτερη ἔκταση. Ἐντεκα ὀλόκληροι στίχοι (18-21. 25β-27. 31.33-35) ἀποτελοῦν ἄμεσο ἐγκωμιασμό τῆς προσωπικότητας καί τοῦ ἔργου τοῦ Παύλου στό παρελθόν· κι' ἄλλοι τέσσερις (22-25α) προβάλλουν τή σύμφωνη μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἄρα ἀξιέπαινη, συμπεριφορά τοῦ στό ἐγγύς μέλλον. Στούς στίχους τῆς πρώτης ομάδας ἐξαίρεται ἡ «μετά πάσης ταπεινοφροσύνης καί δακρύων καί πειρασμῶν» διακονία τοῦ Παύλου (στ. 19), ἡ σταθερή καί ἀνυποχώρητη στάση τοῦ στή διδασχὴ σύνολης τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς ὅλους (στ. 20.21.27) καί συνεπῶς ἡ μὴ εὐθύνη τοῦ ἐναντι πιθανῆς ἔκπτωσης πιστῶν (στ. 26), ἡ ἀνύστακτη καί ἐξατομικευμένη νουθεσία (στ. 31), ἡ ἀνιδιοτέλεια καί ἀφιλοχρηματία (στ. 33), ὁ προσωπικός τοῦ μόχθος γιὰ κάλυψη τῶν δικῶν τοῦ ἀναγκῶν καί τῶν ἀναγκῶν τῶν συνεργατῶν τοῦ (στ. 34), ἡ ἀντίληψη τῶν ἀσθενῶν (στ. 35) κ.ἄ. Ἄλλά καί στούς στίχους τῆς δεύτερης ομάδας, ὅπου τό μέλλον τοῦ Παύλου προβάλλεται συνυφασμένο, ὅπως εἶδαμε, μέ δεσμά, θλίψεις καί μαρτύριο, πάλι ἐξαίρεται ἡ προσωπικότητά τοῦ καθὼς ὁ ἴδιος δέν ἀγωνιᾷ γι' αὐτά ἀλλ' οὔτε καί ἐνδιαφέρεται γιὰ τή μεταβολή ἢ τή ματαιώσή τοῦς.

v. Διαδοχή

Ἀπό τό κείμενο δέν προκύπτει θέμα ὀρισμοῦ διαδόχων τοῦ Παύλου κατά τή σύναξη. Οἱ πσβύτεροι ὑπάρχουν ἤδη («ἔθετο» στ. 28) καί ποιμαίνουν ὑπεύθυνα τήν κοινότητα. Ὡστόσο, οἱ πρεσβύτεροι - ἐπίσκοποι πιστοποιοῦνται ὡς διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων καί στή συγκεκριμένη περίπτωση τοῦ Παύλου, ὁ ὁποῖος ἔδρασε στήν Ἔφεσο τρία ὀλόκληρα χρόνια (στ. 31) καί εἶχε μέ τήν κοινότητα αὐτή καί μέ τίς ὑπόλοιπες τῆς Μ. Ἀσίας σχέσεις γεννήτορα πρὸς τέκνα (πρβλ. 1 Κορ. 4,15). Ὅσο, ὅμως, κι' ἂν τό θέμα τῶν διαδόχων δέν τίθεται στό λόγο - μέ ὅποια ἔννοια συναντᾶται στίς κλασσικές διαδηχες - ἐν τούτοις ἀνήκει στά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού τόν σπονδύλωνουν. Γιά τό λόγο αὐτό θά ἐπανέλθουμε στό θέμα πιό κάτω.

vi. Εὐχή, προσευχή-εὐλογία

Σέ δύο σημεία τοῦ λόγου θά μπορούσαμε νά ἐπισημάνουμε τό μοτίβο τῆς εὐχῆς καί εὐλογίας. Εἶναι οἱ στίχοι 32 καί 36. Στόν πρῶτο ὁ Παῦλος ἀναθέτει τοῦς πρεσβυτέρους στό Θεό καί στό λόγο τῆς χάρις του· στό δεύτερο κάμπτει τά γόνατα καί προσεύχεται «σύν πᾶσιν αὐτοῖς».

vii. Γενικές ὁδηγίες-ἐντολές

Οἱ γενικές ὁδηγίες ἐντάσσονται στίς παραινέσεις τοῦ Παύλου πρὸς τοῦς πρεσβυτέρους. «Ὅσο γιὰ τήν ἐντολή ἐνταφιασμοῦ, ἡ ὁποία συνήθως ὑπάρχει στίς διαδηχες, αὐτή ἀπουσιάζει, ὅπως ἀπουσιάζει κάθε ὁδηγία σχετιζόμενη μέ τή συμπεριφορά τῶν πρεσβυτέρων ἢ τῶν συνεργατῶν τοῦ Παύλου κατά τήν τελική φάση τῆς ζωῆς τοῦ. Κι' ἂν ὁ Παῦλος ἢ ὁ Λουκάς ἤθελε νά περιλάβει στο λόγο τοῦ ὅλα τά μοτίβα τῶν

ἀποχαιρετιστηρίων λόγων δέ θά ἦταν δυνατό νά περιληφθεῖ στό λόγο σχετική συμβουλή γιά ἐνταφιασμό. Ἔτσι κι' ἄλλιῶς οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀγνοοῦν τήν τελική φάση τῆς ζωῆς τοῦ Παύλου· ἀρκοῦνται νά διηγηθοῦν τήν πορεία τοῦ ὡς τη Ρώμη καί γιά τά μετὰ σιωποῦν παραδόξως.

viii. Ὑποσχέσεις

Ἄν ἤθελε νά ἀνεύρει κανείς στό λόγο τοῦ Παύλου τό μοτίβο τῶν ὑποσχέσεων ὁ στ. 32 θά ἦταν πρόσφορος. Ἐδῶ ὁ Παῦλος ἐμπιστεύεται τοὺς πρεσβυτέρους στό Θεό καί στό κήρυγμα πού τοὺς ἀποκάλυψε ἡ χάρις τοῦ καί στή συνέχεια, σέ παραδοσιακή γλῶσσα (πρβλ. Ρωμ. 16,25 Ἐφ. 1,18 Κολ. 1,12. 2 Τιμ. 4,17.18) ὑπόσχεται: «αὐτός (ὁ Θεός) μπορεῖ νά σᾶς κάνει ὄριμους στήν πίστη καί νά σᾶς δώσει ἐπουράνια ζωή μέ ὅλους ἐκείνους πού ἔχουν γίνει δικοί του». Ὡς ὅρους πραγματοποίησης τῶν ὑποσχέσεων αὐτῶν θά πρέπει νά δεῖ κανείς ὄχι μόνο τό περιεχόμενο τῶν στίχων πού ἀκολουθοῦν (33-35), ἀλλά καί αὐτῶν πού προηγήθηκαν καί πού περιγράφουν ὄχι μόνο τό πολύπλευρο χρέος τῶν πρεσβυτέρων ἔναντι τοῦ ποιμνίου ἀλλά καί τήν ὀρθή στάση τοῦ ἴδιου τοῦ ποιμένα ἀπέναντι στη βουλή τοῦ Θεοῦ, τήν ὁποία ὁ Παῦλος τοὺς δίδαξε ἀκέραιη.

ix. Ἐκδηλώσεις ἀποχωρισμοῦ

Καί θά τελειώσουμε, τήν ἀντιστοίχιση με τήν ὑπόμνηση τοῦ κλαυθμοῦ, τοῦ ἐναγκαλισμοῦ, τῶν ἀσπασμῶν καί τῆς ὀδύνης, στοιχεῖα πού κατακλείουν τό λόγο (στ. 36) καί πού, ὅπως εἶδαμε, συναντῶνται στίς παραδοσιακές διαδητικές ὡς συνήθειες ἐκδηλώσεις ἀποχωρισμοῦ καί ὡς ἐκφραση τῶν αἰσθημάτων πόνου καί ὀδύνης.

3. Πατρότητα τοῦ λόγου καί βαρύνοντα σημεῖα του.

Ἀπό τό συσχετισμό πού προηγήθηκε φάνηκε ὅτι ὁ λόγος τοῦ Παύλου περιέχει, μέ κάποιες, βέβαια, μικρές διαφοροποιήσεις, ὅλα τά μοτίβα τοῦ παραδοσιακοῦ εἶδους τῶν ἀποχαιρετιστηρίων λόγων ἢ διαδητικῶν. Αὐτή ἡ διαπίστωση ἐγείρει σειρά ἐρωτημάτων ὅπως: ποιός ἔδωσε στό λόγο τή μορφή αὐτή, ὁ ὁμιλητής Παῦλος ἢ ὁ συγγραφέας Λουκάς; Ποιός εἶναι, ἀπό ἄποψη περιεχομένου, ὁ πατέρας τοῦ λόγου καί πῶς ὁ λόγος αὐτός λειτουργεῖ τόσο στή συγκεκριμένη συνάφεια ὅσο καί γενικότερα μέσα στό βιβλίον τῶν Πράξεων; Μπορεῖ τά ἐπί μέρους μοτίβα τοῦ νά εἶναι πολλὰ ποιὰ, ὅμως, ἀπ' αὐτά κατέχουν βαρύνουσα θέση καί, κατά κάποιο τρόπο, τόν σπονδυλώνουν; Τά ἐρωτήματα αὐτά εἶναι βασικά καί ἔχουν ἀπασχολήσει τήν ἔρευνα ἐκτενῶς. Ἐμεῖς ἐδῶ δέν ἔχουμε τίς προϋποθέσεις, καί πρωτίστως ἐκείνη τοῦ χρόνου, γιά νά ἐπιχειρήσουμε μιὰ κάπως σφαιρική προσέγγισή τοῦς. Γι' αὐτό θά μείνουμε σέ ὅσα κρίνουμε ἀναγκαῖα.

Κατ' ἀρχάς, μόλις καί πρέπει νά εἰπωθεῖ ὅτι ὁ Ἰουδαῖος ἀλλά καί ἐλληνομαθής Παῦλος εἶχε τή δυνατότητα καί τό δικαίωμα νά δώσει στό λόγο ὅποια μορφή ἐκεῖνος ἤθελε καί ἔκρινε προσφορότερη γιά τοὺς στόχους τοῦ. Στήν περίπτωση αὐτή ὡς πρὸς τήν πατρότητα καί τή δομή τοῦ λόγου εἶναι σαφές ὅτι δυό μπορεῖ νά εἶναι οἱ πιθανότητες· ἢ ὅτι ἀποτελεῖ πιστή παράθεση λόγου τοῦ Παύλου, διασωθέντος εἴτε ἀπό τόν αὐτόπτη καί αὐτήκοο μάρτυρα Λουκά¹¹ εἴτε μέσω κάποιας ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ¹², ἢ ὅτι ἀποτελεῖ

11. Ὁ λόγος βρίσκεται σέ συνάφεια «ἡμεῖς ἔδαφίον».

διασκευή εκ μέρους του Λουκά παύλειου λόγου, διατηρήσαντος, όμως, τήν πρωτογενή φιλολογική του μορφή. Πάντως, ό,τι και νά ισχύει δύο πράγματα είναι σίγουρα: α) επιλέγοντας ο Παύλος τό γνωστό φιλολογικό είδος των αποχαιρετιστηρίων λόγων για νά επικοινωνήσει τελευταία φορά μέ τούς πρεσβυτέρους τής Έφέσου θέτει τόν έαυτό του στή γραμμή των μεγάλων άνδρων τής οικείας σ' αυτόν ιστορίας του παλαιού Ισραήλ, οί όποιοι άφησαν στους επιγόνους τούς διαθήκες και β) χρησιμοποιώντας ένα ακόμη παραδοσιακό ιουδαϊκό θρησκευτικό ικρίωμα για τήν οικοδόμηση του σώματος τής εκκλησίας φανερώνει τή συνέχεια και ένότητα τής βιβλικής αποκάλυψης όχι μόνο σέ επίπεδο περιεχομένου αλλά και σέ επίπεδο μορφών έκφρασης.

Άλλά και στό συγγραφέα Λουκά θά πρέπει νά αναγνωρίσουμε τή δυνατότητα και τό δικαίωμα, κατά τήν συγγραφή του έργου του και συγκεκριμένα στήν παράθεση λόγων όσων πρωταγωνιστούν σ' αυτό, όχι μόνο νά δομεί τις σχέσεις των όμιλούντων έτσι ώστε νά παίρνουν τήν άλφα ή βήτα φιλολογική μορφή αλλά και νά τις χρησιμοποιεί έτσι ώστε νά διακονούν τήν εξέλιξη των δικών του θεολογικών ιδεών. Είναι εύνόητο ότι σ' αυτές τις περιπτώσεις ο συγγραφέας Λουκάς επιδιώκει ή όρολογία και οί σχέσεις του όμιλητή νά ταιριάζουν τόσο στις γνωστές από άλλες συνάψεις ιδέες του όμιλητή όσο και στις άπαιτήσεις τής περίπτωσης. Έτσι, οί λόγοι των Πράξεων δέν άντανακλούν μόνο τά δεδομένα του όμιλητή αλλά, όπως γράφει και ο Schneider¹³, θά πρέπει νά κατανοούνται παράλληλα και μέ υπόβαθρο αυτό που ήθελε και μπορούσε νά πει στό δικό του χρόνο και τόπο ο συγγραφέας. Κατά συνέπεια, οί λόγοι άπευδύνονται τόσο στους άκροατές τής συγκεκριμένης περίπτωσης όσο και στους άναγνώστες του βιβλίου.

Έπανερχόμενοι στό συγκεκριμένο λόγο του Παύλου μπορούμε νά συμπληρώσουμε έδω ότι στό Λουκά προσφερόταν ή δυνατότητα, μιās και ταιριάζουν και κάποιες ιστορικές προϋποθέσεις στήν αφήγησή του (τέλος δράσης του Παύλου στή Δυτική Μ. Άσία, ανάγκη παραινήσεων στους πρεσβυτέρους, επικείμενο ταξίδι του στή Ρώμη), νά δομήσει έτσι τό συγκεκριμένο λόγο του Παύλου ώστε νά πάρει τή μορφή διαθήκης. Άλλωστε, στό ευαγγέλιο του (Λκ. 22, 24-38) αλλά και στις Πράξεις (1,4-9) είχε ήδη συμπεριλάβει αποχαιρετιστηρίους λόγους του Χριστού προς τούς μαθητές του. Η ένσταση, πώς ένα φιλολογικό είδος, πολύ οικείο πρωτίστως στή θρησκευτική ιουδαϊκή γραμματεία, μπορεί νά είναι οικείο και στον μή Ιουδαίο Λουκά, άποδυναμώνεται άν σκεφθεί κανείς ότι οί Πράξεις μαρτυρούν, προφανώς, όχι λόγω μιās γενικής έβραιομάθειας που προσέφερε σέ κάθε λόγιο ή συγγραφέα εποχή αλλά κυρίως λόγω των διαφόρων πηγών, πολύ καλή, ως άριστη, έξοικείωση του συγγραφέα τους μέ τήν Π. Διαθήκη και τή μεταγενέστερη ιουδαϊκή γραμματεία. Και ότι ο λόγος μας μαρτυρεί έξάρτηση από τήν Π. Διαθήκη και τή μεταγενέστερη ιουδαϊκή γραμματεία είναι προφανές. Άρκει νά δεί κανείς τήν έγγύτητα του 20,18 και 20,26 μέ τό ΑΒασ. 12,2γ και Διαθ. Λευί 10,16 αντίστοιχα και νά επισημάνει τούς συναντώμενους σ' αυτόν παλαιοδιαθηκικούς λεκτικούς τύπους¹⁴ και μάλιστα εκ των Ο', άν και ο λόγος θρίσκεται στό δεύτερο μισό του βιβλίου των Πράξεων, όπου οί λεκτικοί τύποι των Ο' σπανίζουν.

Είναι προφανές ότι όσα είπαμε πιο πάνω δέ μπορούν νά άφορούν μόνο στή μορφή

---

12. Άνάμεσα σ' αυτές, προφανώς, άνήκουν και παύλειες έπιστολές. Για περισσότερα βλ. Aejmelaeus, ό.π. 41-73.

13. G. Schneider, Die Apostelgeschichte, τ. I, Freiburg 1980, 97.

14. Τέτοιους λεκτικούς τύπους ο Plumacher επισημαίνει τούς εξής: «ύπεστειλάμην», «διαμαρτυρόμενος», «συναντήσαντα», ή τις έκφράσεις «και νυν», «άντιλαμβάνεσθαι των άσθενούντων». (Παράθεση από τήν έργασία του Aejmelaeus, ό.π. 81 ύποσ. 2).

ἀλλά καί στό περιεχόμενο τοῦ λόγου. Ἐπιπλέον, σέ κάθε κείμενο ἡ σχέση μορφῆς καί περιεχομένου εἶναι ἄρρηκτη. Γι' αὐτό πρῖν ἐπιμείνουμε σέ βασικά σημεῖα τῆς θεματολογίας τοῦ λόγου ἄς μή σπεύσουμε σέ κάποια ἀπάντηση σχετικά μέ τήν πατρότητά τοῦ. Ἐκεῖνο, πάντως, πού ἀξιωματικά κάπως πρέπει νά υπογραμμίσουμε εἶναι πώς ἡ διαπίστωση ὅτι ὁ λόγος ἀνήκει σέ κάποιο φιλολογικό εἶδος δέν πρέπει νά μᾶς ὀδηγεῖ σέ ἀμφισβήτηση τῆς ιστορικότητάς τοῦ ἢ σέ ὑποτίμηση τῆς ἀξίας τῆς θεματολογίας τοῦ. Παρά ταῦτα, στήν ἔρευνα¹⁵ ἐπιχειρήθηκε ἀμφισβήτηση τῆς ιστορικότητάς τοῦ λόγου μέ τά ἑξῆς κυρίως ἐπιχειρήματα:

- I. Εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τή σπουδή τοῦ Παύλου (20,16) ἡ σπατάλη πέντε-ἕξι ἡμερῶν πού ἀπαιτοῦσε ἡ εἰδοποίηση καί ὁ ἐρχομός τῶν πρεσβυτέρων στήν Μίλητο.
- II. Εἶναι ἀνεξήγητο πώς ὁ Παῦλος, μή ἀμφισβητούμενος ἀπό τοὺς πρεσβυτέρους, ὑπερασπίζεται καί ἐκθειάζει ἐνώπιόν τοὺς τόσο πολύ τό πρόσωπο καί τό ἔργο τοῦ τῆ στιγμῆ μάλιστα πού, ὅπως φαίνεται (20,18), καί τό γνωρίζουν καί τό ἀποδέχονται. Καί
- III. Εἶναι ἀδικοιολόγητη ἡ προϋποτιθέμενη ἀπό τό λόγο ἕκταση τοῦ κινδύνου τῶν αἵρετικῶν διδασκαλιῶν στήν ἐκκλησία τῆς Ἐφέσου, δεδομένου ὅτι ὁ Παῦλος (20,1ἔξ.) μόλις πρῖν ἀπό λίγους μῆνες εἶχε ἀφήσει τήν πόλη.

Τά προηγούμενα ἐπιχειρήματα, καί κυρίως τά δύο τελευταῖα, ἐκτός τοῦ ὅτι σχετίζονται μέ τό πρωταρχικό θέμα τῆς ιστορικότητάς τοῦ λόγου μᾶς βάζουν στήν καρδιά τῆς προβληματικῆς σχετικά μέ τήν πατρότητα ἀλλά καί τήν θεματολογία τοῦ. Μ' αὐτά καί τίς προεκτάσεις τοὺς θά ἀσχοληθοῦμε στη συνέχεια τῆς εἰσήγησής μας.

I. Τό πρῶτο ἐπιχείρημα νομίζουμε ὅτι ἀποδυναμώνεται μέ τό συλλογισμό ὅτι καλώντας ὁ Παῦλος τοὺς πρεσβυτέρους στή Μίλητο ἀπό τή μιά ἀπέφευγε τό ἐνδεχόμενο καθυστέρησής τοῦ στήν Ἐφεσο, εἴτε λόγω πιθανῆς ἀλλαγῆς τῶν καιρικῶν συνθηκῶν, εἴτε λόγω ἀνάγκης συνάντησής τοῦ ἐκεῖ μέ πρόσωπα πέραν τῶν πρεσβυτέρων κι' ἀπό τήν ἄλλη ἀξιοποιεῖ στή Μίλητο τό χρόνο πού μεσολαβοῦσε ἀπό τή μετάβαση ἀπεσταλμένου στήν Ἐφεσο μέχρι τόν ἐρχομό τῶν πρεσβυτέρων.

Πολυπλοκότερα φαίνονται τά πράγματα μέ τό δεύτερο καί τρίτο ἐπιχείρημα Ἄρχίζουμε μέ τό δεύτερο, τό σχετικό μέ τίς ἐγκωμιαστικές ἀναφορές τοῦ Παύλου στό πρόσωπο καί το ἔργο τοῦ.

II. Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ Παῦλος ἐκθειάζει τό πρόσωπο καί τό ἔργο τοῦ καί παρέχει, ἀντίθετα μέ ὅ,τι συμβαίνει στοὺς ἄλλους λόγους τοῦ, ἰκανές πληροφορίες βιογραφικοῦ χαρακτήρα. Ἀκόμα καί ὁ ἱ. Χρυσόστομος, πρῖν προσδιορίσει καί αἰτιολογήσει τόν αὐτοεγκωμιασμό αὐτό, ὁμολογεῖ ὅτι ἐδῶ ὁ Παῦλος λέει «μεγάλα τινα περί ἑαυτοῦ»¹⁶, οἱ δέ ἐρμηνευτές βρίσκουν, ὅπως εἶδαμε, τόν αὐτοεγκωμιασμό αὐτό ἀσυμβίβαστο μέ τήν περίσταση, μιᾶς καί οἱ ἀκροατές του δέν τόν ἀμφισβητοῦν. Ἀντίθετα, ὅπως προκύπτει ἀπό τό κείμενο, οἱ ἀκροατές πρεσβύτεροι ὄχι μόνο συνδέονται μαζί του καθ' ὅλη τή διάρκεια τῆς παραμονῆς τοῦ στήν Ἀσία ἀλλά καί γνωρίζουν καί μποροῦν νά ἐπιβεβαιώσουν τό ἔργο του. Εἶναι, μάλιστα, ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ ἀποχωρισμός τοὺς γίνεται μέσα σέ ἀτμόσφαιρα ζεστασιᾶς ἀλλά καί ὀδύνης.

Προσπαθώντας νά ἑρῶμε ἀπάντηση σ' αὐτό πού, ἀπό κάποια ἄποψη, φαίνεται σέ ὀρισμένους ἀσυμβίβαστο, πρέπει νά λάβουμε ὑπόψη μας τά ἑξῆς:

---

15. Βλ. σχετικά στό Michel ὅ.π. 16.

16. P.G. 60,307.

α) Κατ' ἀρχάς, δέν εἶναι ἄμετρος ὁ αὐτοεγκωμιασμός αὐτός τοῦ Παύλου· κι αὐτό προκύπτει ἀπό μιὰ εὐδιάκριτη διαλεκτική πού τόν διέπει: κάθε φράση, πού οἰκοδομεῖ μιὰ ἰδανική εἰκόνα τοῦ ἔργου τοῦ ἢ μιὰ δυναμική εἰκόνα τοῦ προσώπου τοῦ τή διαδέχεται ἄλλη, πού τή μετριάζει. Εὐστοχα διακρίνει τή διαλεκτική αὐτή ὁ ἱ. Χρυσόστομος ὅταν, σχολιάζοντας τήν ἐκ μέρους τοῦ Παύλου ἐπίκληση τῆς μαρτυρίας τῶν πρεσβυτέρων (στ. 17) πάνω σέ ὅ,τι θαυμαστό ἐκεῖνος κατόρθωσε, παρατηρεῖ: «καί ἄξιον θαυμάσαι πῶς εἰς ἀνάγκην ἐμπεσεῖν τοῦ μεγάλα τινά περί ἑαυτοῦ εἰπεῖν, πειρᾶται μετριάζειν» γιά νά συμπληρώσει πῶς κάτω ὅτι ἐπικαλούμενος ὁ Παῦλος τή μαρτυρία τῶν πρεσβυτέρων «κοινά ποιεῖται τά κατορθώματα, καί οὐδέν αὐτοῦ τίθησιν ἐξαιρετον»¹⁷. Τήν ἴδια διαλεκτική βρῖσκει ὁ Χρυσόστομος — γιά νά ἀρκεσθοῦμε σέ δύο μόνο παραδείγματα — στό στ. 18 ὅταν μετά τόν ἐκθειασμό τοῦ ἔργου τοῦ ὁ Παῦλος ὑπενθυμίζει τά δάκρυα καί τοὺς πειρασμούς πού τό συνόδευσαν ἔτσι, σημειώνει ὁ ἐρμηνευτής πατέρας, «τήν ἀνδρείαν (τοῦ)... ὑποτέμνεται»¹⁸. Ἀνάλογη τάση μετριάσμου παρατηρεῖται καί σέ ἄλλα σημεία τοῦ λόγου στά ὁποῖα, κατά τόν ἴδιο ἐρμηνευτή πατέρα, ὁ Παῦλος «πάντα λέγει μετριάζων».

β) Ἀλλά καί πρωτόγνωρος δέν εἶναι ὁ αὐτοεγκωμιασμός τοῦ Παύλου καί μάλιστα στή μέτρια καί συνεσταλμένη, ὅπως δείξαμε πῶς πάνω, μορφή τοῦ. Εἶναι γνωστή ἡ ποικιλότητα ἐκφραζόμενη στίς ἐπιστολές καύχησης τοῦ γιά τό πρόσωπο καί τό ἔργο τοῦ (βλ. λ.χ. 2 Κορ. 1,14. 9,2. 10,8. 11,13-17. 18 καί κυρίως 11,22. 12,11 κ.π.ἄ.) μιὰ καύχηση στηριγμένη, ὅπως θά γράψει στοὺς Κορινθίους, «οὐκ εἰς τά ἄμετρα» καί «ἐν ἄλλοτρίοις κόποις» ἢ «εἰς τά ἔτοιμα» (2 Κορ. 10,15.16) ἀλλά στό δικό τοῦ προσωπικό κόπο καί προερχόμενη ἀπό τή βεβαιότητα ὅτι ὁ ἴδιος «ἡδίστα» (2 Κορ. 12,15) ἐκδαπανήθηκε «ὑπέρ τῶν ψυχῶν» αὐτῶν ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἐργάστηκε. Ἀπό αὐτή τή βεβαιότητα ἐπήγαξε, ἄλλωστε, καί ἡ τόλμη τοῦ Παύλου νά καλεῖ τοὺς ἀποδέκτες τῶν ἐπιστολῶν τοῦ σέ μίμηση τοῦ προσώπου καί τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ (1 Κορ. 4,16).

γ) Ὅμως, τό πρωταρχικό ἐδῶ δέν εἶναι τόσο ἡ ἔκταση ἢ ἡ ποιότητα τοῦ αὐτοεγκωμιασμοῦ τοῦ Παύλου ὅσο ἡ σκοπιμότητά τοῦ. Ὁ ἱ. Χρυσόστομος, σχολιάζοντας ὅσα ἐπαινετικά γιά τόν ἑαυτό τοῦ λέει ὁ Παῦλος, ἀρνεῖται ὅτι αὐτά ἀποτελοῦν «κόμπο» καί ὑποστηρίζει ὅτι ὅλα αὐτά τά λέει: «οὐχ ἐπαίρων ἑαυτόν, ἀλλ' ἐκεῖνους (τοὺς πρεσβυτέρους) διδάσκων»¹⁹. Τήν ἴδια γνώμη ἐκφράζει καί ὁ Ἀμμώνιος ὅταν λέει «οὐχ ὡς ἐπαινῶν ἑαυτόν ὁ Παῦλος καταλέγει τὰς προσούσας αὐτῷ ἀρετάς· ἄτοπον γάρ καί μάλιστα πρὸς εἰδότας λέγειν, ἀλλ' ἵνα μιμηταί αὐτοῦ γένωνται ἐν πᾶσι»²⁰. Συνεπῶς, ὁ αὐτοεγκωμιασμός τοῦ Παύλου πρέπει νά κατανοηθεῖ ὡς ἔμμεση προβολή πρότυπου ποιμένα πρὸς ὑπεύθυνους φορεῖς ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων. Θά μπορούσαμε, ὡστόσο, νά τόν δοῦμε κι' ὡς ὑπεράσπιση ἢ ἀκόμη κι' ὡς ἀπολογία ὅχι τόσο ἐκ μέρους τοῦ ἴδιου τοῦ Παύλου ὅσο τοῦ Λουκᾶ γιά χάρη τοῦ δασκάλου τοῦ· γιατί, ὅπως τό εἶπαμε κι' ὅλας, τό κείμενο δέν μᾶς ἐπιτρέπει μὲν νά συμπεράνουμε, ἄμεσα τοῦλάχιστον, ἀμφισβήτηση τοῦ Παύλου, ἐκ μέρους τῶν πρεσβυτέρων, ὅμως, δύσκολα μπορούμε νά ἀρνηθοῦμε στό βάθος τοῦ μιὰ τέτοια πιθανότητα. Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ σύγχρονοι ἀκροατές τοῦ Παύλου δὲ φαίνεται νά ἔχουν πρόβλημα μαζί τοῦ· πρόβλημα θά εἶχαν, ἴσως, ἀναγνώστες τοῦ λόγου, σύγχρονοι τοῦ Λουκᾶ, ὅταν θά ἔβλεπαν λ.χ. συντηρητικούς, κατά κανόνα, κύκλους νά θεωροῦν τή διδασκαλία τοῦ Παύλου ὑπεύθυνη γιά αἰρετικές δοξασίες τοῦ καιροῦ τοῦς. Πιθανῶς νά ὑπῆρχαν, ἐπίσης, προβλήματα μέσα στήν ἴδια τήν κοινότητα, στήν ὁποία καί

17. P.G. 60, 308.

18. P.G. 60, 309.

19. Βλ. προηγούμενη παραπομπή.

20. P.G. 85, 1577-1580.

για την οποία γράφει ο Λουκάς, καθώς λ.χ. προϊστάμενοί της, με τη διδασκαλία και τη ζωή τους, φαίνονταν να παρεκκλίνουν από την αποστολική παράδοση και γραμμή, όπως αυτή εκφράστηκε, κυρίως, από τον Παύλο.

Τά προηγούμενα θά πρέπει να κατανοηθούν στα πλαίσια εμφάνους συνύφανσης στό λόγο, όπως και σε κάθε λόγο των Πράξεων, δύο τουλάχιστον βασικών επιπέδων²¹: ένα του όμιλητή και ένα του συγγραφέα. Και ότι υπάρχει απόσταση ανάμεσα στην ιστορική περίσταση που προϋποθέτει και υπονοεί ο λόγος και στα δεδομένα, που έμμεσα αντανακλώνται σ' αυτόν, είναι προφανές. Έπιχειρήματα που οδηγούν στη διαπίστωση αυτή μπορεί να βρει κανείς αρκετά. Ανάμεσα σ' αυτά βασικότερα, ίσως, είναι τα εξής: α) ο εξέχων και ισχυροποιημένος ήδη δεσμός των πρεσβυτέρων εντός της εκκλησίας β) το γεγονός ότι ο Παύλος δέ φαίνεται να ελπίζει σε δράση άλλου αποστόλου στην κοινότητα της Έφέσου και ευρύτερα στο χώρο της Μ. Ασίας και γ) η έντονη και οργανωμένη απειλή των αιρέσεων. Όλα τά προηγούμενα δέ θά μπορούσαν να ισχύουν, τόσο έντονα τουλάχιστον, στο ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται ο λόγος, όσο δηλ. δρούσε στη Μ. Ασία ο Παύλος.

Στό σημείο αυτό και με άφορμή τη θέση μας για δύο συνυφασμένα επίπεδα στό λόγο κρίνουμε απαραίτητο να διευκρινίσουμε ακόμη ότι στη θέση αυτή οδηγεί ή διαπίστωση ότι στό λόγο από τη μιά αντανακλάται ο γνωστός από τις γνήσιες επιστολές του ιστορικός Παύλος με τους αγώνες του, τη γλώσσα του και κυρίως τη σκέψη του, όπως λ.χ. ή αναγκαιότητα πίστης, μετάνοιας (στ. 21) και κηρύγματος (στ. 25), ή λυτρωτική δύναμη του αίματος του Χριστού (στ. 28), ή εικόνα της οικοδομής (στ. 32) κ.λ.π. και από την άλλη συναντάται ή γλώσσα και ή προβληματική του Λουκά, όπως λ.χ. ή δράση του αγίου Πνεύματος και ή ιστορική προοπτική της Έκκλησίας. Για την τελευταία διαπίστωση θά πρέπει επιπλέον να διευκρινίσουμε ότι γενικότερα αν αποκλείσουμε την προσωπική παρέμβαση του Λουκά σε παραθέσεις λόγων άλλων όμιλητών τότε απομένει να αναζητήσουμε την αποτύπωση της δικής του προβληματικής στό άφηγηματικό, κυρίως, μέρος του βιβλίου του. Όμως, όπως είναι φυσικό, στό άφηγηματικό μέρος οι δυνατότητες θεολογικού προβληματισμού του συγγραφέα ήταν περιορισμένες: γι' αυτό είναι λογικό να βρει τους λόγους ως τους καταλληλότερους τόπους όπου τη σκέψη του όμιλητή θά συνυφάνει, στον επιτρεπτό και αναγκαίο βαθμό, με τη δική του προβληματική. Είναι προφανές, ότι σε μιά τέτοια περίπτωση οι σκέψεις του όμιλητή είναι που σπονδυλώνουν τό λόγο: ο συγγραφέας από τη μεριά του, δίνοντας σ' αυτές τον επιβαλλόμενο, κατά την κρίση του, τόνο ή χρωματισμό και αξιοποιώντας τό δυναμισμό τους, τις επικαιροποιεί για χάρη των αναγνωστών του. Άς σημειώσουμε, επίσης, ότι στό συγκεκριμένο έσχατο λόγο του Παύλου προς υπεύθυνους φορείς εκκλησιαστικών αξιωμάτων δέ θά μπορούσε να ειπωθεί εκ μέρους του τίποτε τό τυχαίο και άσήμαντο: αλλά και ότι ή όπως δίνεται από τό Λουκά δέν είναι παρά τό εξαγόμενο αυτών που θέλει να πει ο ίδιος στην εκκλησία του καιρού του.

Στό σημείο αυτό κρίνουμε σκόπιμο να παραθέσουμε μιά επιγραμματικά διατυπωμένη άποψη του ι. Χρυσόστομου, ή οποία κατά τη δική μας κατανόηση θά μπορούσε, ως ένα σημείο, να δικαιώσει την αναζήτηση στό λόγο των δύο επιπέδων για τά οποία μιλήσαμε. Λέει, λοιπόν, ο Χρυσόστομος: «ούχ ο Λουκάς ο πατήρ του λόγου, άλλ' ο

---

21. Βλ. και Γ. Γαλίτης, Εισαγωγή εις τους λόγους του Πέτρου εν ταίς Πράξεσιν των Αποστόλων, Αθήναι 1962, 89, ο οποίος σε όλους τους λόγους των Πράξεων διακρίνει τη σφραγίδα του Λουκά.

διάκονος· οὐ γάρ αὐτός ἔτεκε τὰ εἰρημένα, ἀλλ' αὐτός διηκόνησε τοῖς εἰρημένοις»²². Νομίζουμε ὅτι ἡ διακονία τοῦ Λουκᾶ, γιὰ τὴν ὁποία κάνει λόγο ὁ ἱ. Χρυσόστομος μὲ ἀφορμὴ ἄλλο λόγο τῶν Πράξεων, δὲν ἐξαντλεῖται στὴν πιστὴ καταγραφὴ τοῦ ἱστορικοῦ λόγου τοῦ Παύλου ἀλλὰ ἐκτείνεται ὡς τὴν ἐπικαιροποίησή του στό νῦν τῆς ἐκκλησίας, μέσα στὴν ὁποία καί γιὰ τὴν ὁποία γράφει. Αὐτὴ ἡ ἐπικαιροποίηση τῆς σκέψης τοῦ Παύλου συνυφαίνεται, ὅπως ἤδη εἶπαμε, μὲ τὴν προβληματικὴ καὶ τὴ θεολογία τοῦ συγγραφέα Λουκᾶ, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὴ συνείδησή του ὡς ἱστορικοῦ, καί παρὰ τὴν ἱστορικὴ του σκέψη, δὲ μένει οὐδέτερος ἔναντι τῆς ζωῆς καὶ τῆς θεολογικῆς σκέψης τῆς Ἐκκλησίας τοῦ.

Ποιοί, ὅμως, μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ προβληματισμοὶ τῆς ἐκκλησίας στὸν καιρὸ που γράφει ὁ Λουκᾶς; τί μᾶς ἐπιτρέπει ὁ ἴδιος ὁ λόγος νὰ συμπεράνουμε;

α) Κατ' ἀρχάς θὰ πρέπει νὰ δεχθούμε ὅτι ὁ αὐτοεγκωμισμὸς τοῦ Παύλου, παρ' ὅλη τὴ σκοπιμότητα πού του ἀποδώσαμε καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ πού τὸν προσδιορίζουν, δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἄσχετος μὲ τοὺς προβληματισμοὺς τοῦ Λουκᾶ. Δὲν εἶναι λ.χ. χωρὶς σημασία ὅτι στίς Πράξεις, στό βιβλίον δηλαδή πού ἐξιστορεῖται, μερικῶς βεβαίως, ἡ δράση τῶν ἀποστόλων καὶ ἰδιαίτερα τῶν κορυφαίων, διασώζεται μόνο ἓνας ἐκτενὴς λόγος πρὸς ἤδη χριστιανούς φορεῖς ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων μὲ δομὴ καὶ περιεχόμενο διαδήκῆς διαδέχεται, μάλιστα, δύο ἄλλους, ἓναν πρὸς Ἰσραηλίτες (13, 16-41) καὶ ἓναν πρὸς ἐθνικούς (17, 22-31). Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι μὲ τὸν λόγο αὐτὸ σπάζει ἡ παραλληλότητα²³ Πέτρου καὶ Παύλου πού βλέπουμε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ βιβλίου. Ἔτσι, ὁ Παῦλος δὲν προβάλλεται ἀπλῶς ὡς ἰσότημος μὲ τὸν Πέτρο ἀπόστολος, ἀλλὰ αἱρεταὶ σὲ ἀδιαμφισβήτητη κορυφαία προσωπικότητα ὅλης τῆς ἐκκλησίας. Αὐτὴ ἡ ἔξαρση τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Παύλου, πιθανῶς, προσβλέπει πρὸς δύο στόχους: α) δικαιοῦναι τὸν Παῦλο καὶ κατ' ἐπέκταση ὅλο τὸ ἀποστολικὸ κήρυγμα ἀπὸ ἄδικες ἀπειλές καὶ κριτικὲς τοῦ καιροῦ τοῦ Λουκᾶ καὶ β) προσπαθεῖ νὰ ἄρει τὴν ἀνασφάλεια καὶ τοὺς φόβους τῶν πιστῶν τῆς μεταποστολικῆς ἐποχῆς. Πρὸς αὐτοὺς τοὺς δεύτερους ἡ προβολὴ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Παύλου σημαίνει κάλεσμα γιὰ εὐθυγράμμιση μὲ τὴν παύλεια καὶ κατ' ἐπέκταση ἀποστολικὴ παράδοση καὶ διδασκαλία. Μόνον αὐτὴ ἀντιστοιχεῖ εἰς «πᾶσαν τὴν βουλήν τοῦ Θεοῦ» (20,27). Ὅ,τι παραπανήσιο προσφέρεται ἀνήκει στὰ «διστραμμένα» καὶ ἀποσκοπεῖ στό «ἀποσπᾶν τοὺς μαθητάς» (20,30).

β) Τὸ δεύτερο μεγάλο θέμα πού, προφανῶς, ἀνήκει στοὺς προβληματισμοὺς τοῦ Λουκᾶ εἶναι τὸ θέμα τῶν πρεσβυτέρων-ἐπισκόπων πού ἐδῶ δὲν εἶναι μόνο οἱ ἀποδέκτες τοῦ λόγου ἀλλὰ καὶ οἱ κληρονόμοι τῆς παύλειας καὶ κατ' ἐπέκταση ἀποστολικῆς παρακαταδήκῆς. Κατ' ἀρχάς, ὡς σὲ παρένθεση, ὑπογραμμίζουμε ὅτι προκαλεῖ ἐντύπωση ἡ διπλὴ ὀρολογία γιὰ προσδιορισμὸ τῶν ἰδίων προσώπων. Ὁ Λουκᾶς στὴν ἀφήγησή του τοὺς ὀνομάζει πρεσβυτέρους· στὸν εὐδύ λόγο τοῦ Παύλου ἀποκαλοῦνται ἐπίσκοποι. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ὄρος, ὡς δηλωτικὸς φορέα ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος, συναντᾶται ἤδη στίς Πράξεις καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν λόγο (11,30. 14,23. 15,2. 4.6.21.23.16,4) ὁ δεύτερος ὅμως, οὔτε πρὶν οὔτε μετὰ τὸν λόγο. Συνεπῶς, θὰ μπορούσαμε νὰ δεχθούμε ὅτι ὁ πρῶτος, οἰκεῖος ὅπως φαίνεται στό Λουκᾶ, εἶναι πρόσφορος γιὰ τὰ ἀφηγηματικὰ μέρη τοῦ βιβλίου του, ἐνῶ ὁ

22. P.G. 51,101.

23. Ὁ F. Mussner στὴ μονογραφία του Petrus und Paulus Pole der Einheit, Freiburg 1976, προβάλλοντας τὸν Πέτρο καὶ Παῦλο ὡς πόλους τῆς ἐνότητος τῆς ἀρχαϊκῆς ἐκκλησίας, δείχνει μὲ πειστικότητα τὴν παραλληλότητα τῶν δύο κορυφαίων ἀποστόλων στίς διηγήσεις τῶν Πράξεων χωρὶς νὰ ἐπισημαίνει τὴ θραύση πού προκαλεῖ στὴν παραλληλότητα αὐτὴ ἡ διάσωση μόνο παύλειας διαδήκῆς. Τὴ θραύση, πιθανῶς, αἱρεῖ ἡ 2 Πέτρου, ἡ ὁποία στὴν ἔρευνα ἀντιμετωπίζεται ὡς ἡ διαδήκῆ τοῦ Πέτρου. Βλ. καὶ Mussner ὅ.π. 60-63.

δεύτερος, ἀνήκων στήν πηγγή πού διέσωσε τό λόγο, ἀντανακλᾶ μᾶλλον μεταγενέστερη τοῦ ἱστορικοῦ λόγου χρήση. Κατά τήν ἐπικρατοῦσα ἄποψη οἱ δύο ὅροι δηλώνουν τό αὐτό ἐκκλησιαστικό ἀξίωμα καί ἐδῶ ἐναλλάσσονται, γιατί δέν ἔχουν ἀκόμη διακριθεῖ μεταξύ τους, πρᾶγμα πού συντελεῖται ἀργότερα. Οἱ σύγχρονοι, ἐπίσης, ἐρμηνευτές στήν πλειονότητά τους ταυτίζουν στό λόγο τούς ὅρους, ἀνάγοντας τόν πρῶτο σέ ἰουδαϊκές καί τό δεύτερο σέ ἐλληνικές συνδηκτικές. Ἐμεῖς θά προσθέταμε ὅτι στήν παροῦσα συνάφεια ὁ ὅρος πρεσβύτερος φαίνεται νά ἔχει θεσμικό περιεχόμενο, ἐνῶ ὁ ὅρος ἐπίσκοπος ἐκφράζει τήν οὐσιαστική ἀποστολή γενικότερα τῶν πνευματικῶν ποιμένων: «τό ἐποπτεύειν τά τῆς ἐκκλησίας λογικά ποιμνία»²⁴. Θά ὑποστηρίζαμε μάλιστα, χωρίς περαιτέρω ἐπιχειρηματολογία, ὅτι ὁ ὅρος ἐπίσκοπος, ὅπως δηλώνει καί ἡ ἐτυμολογία τοῦ (ἐπί+σκοπῶ), χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ἐναρμονισμένος μέ τήν ὅλη συνάφεια, στήν ὁποία συνιστάται στούς πρεσβυτέρους ἐτοιμότητα καί ἄγρυπνη ἀγωνιστική στάση, ἀνάλογη ἐκείνης τοῦ φρουροῦ, ἐν ᾧ μάλιστα ἐπερχόμενη ἐπέλευση ἐχθρῶν.

Ποιό, ὅμως, πρόβλημα μπορεῖ νά συνδέεται μέ τό θέμα τῶν πρεσβυτέρων-ἐπισκόπων;²⁵ Ὅπως εἶδαμε καί ἄλλου, οἱ πρεσβύτεροι προϋπάρχουν τοῦ λόγου καί ἀποτελοῦν γνωστό ἤδη θεσμό τόσο στό μικρασιατικό (14,23) ὅσο κυρίως στόν παλαιστινό (11,30. 15,2. 4. 6. 22. 23. 16,4. 21,18) χῶρο. Θά μπορούσε, ὡστόσο, νά ὑποστηρίξει κανεῖς ὅτι οἱ πρεσβύτεροι στό μικρασιατικό χῶρο δέν ἦταν στόν ἴδιο βαθμό ἐδραιωμένοι ὅσο οἱ ὁμολογοῖ τους στήν Παλαιστίνη. Ἐκεῖ ὁ θεσμός, καί λόγω κάποιας χρονικῆς τοῦ προτεραιότητος στήν ἐκκλησία ἀλλά καί λόγω τῆς προϊστορίας τοῦ στό χῶρο τῆς συναγωγῆς, εἶναι φυσικότερο νά εἶναι καί πιό οἰκείος καί πιό ἐδραιωμένος. Εἶναι, λοιπόν, προφανές ὅτι ὁ λόγος, ἀνάγοντας τό θεσμό στό ἅγιο Πνεῦμα ἀλλά καί συνδέοντας ἄμεσα τούς φορεῖς τοῦ μέ τόν κύριο ἐκφραστή τῆς ἀποστολικῆς παράδοσης Παῦλο, κατοχυρώνει καί ἐνισχύει καί τά δύο καί εἶναι εὐλογο νά δεχθούμε ὅτι τέτοιου εἶδους ἐγκυρη βοήθεια χρειαζόταν ὁ θεσμός καί οἱ φορεῖς του ὄχι τόσο στήν παύλεια ὅσο στή μεταπαύλεια ἐποχή παντοῦ, μά ἰδιαίτερα στό νευραλγικό χῶρο τῆς Μ. Ἀσίας, τό χῶρο πού στό ἐξῆς θά γίνεαι κέντρο δράσης ἀλλά καί προβλημάτων τῆς ἐκκλησίας. Τά προηγούμενα δέν ὑπονοοῦν ὅτι ὁ λόγος βγάζει τώρα τούς πρεσβυτέρους ἀπό τή σκιά τοῦ Παύλου, ὡς νά ἦταν πρῖν ἀπλές φιγούρες, ἀφανισμένοι ὑπό μονάρχη δεσπότη. Ἀντίθετα, σημαίνουν ἀναγνώριση τῆς νομιμότητος καί τοῦ κύρους πού εἶχαν ἤδη οἱ πρεσβύτεροι λόγω τῆς ἐγκατάστασής τους ἀπό τό ἅγιο Πνεῦμα («Τό πνεῦμα τό ἅγιον ἔθετο...»). Παράλληλα ὅμως, δέ μπορεῖ νά μή διακρίνει κανεῖς καί μιᾶ προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νά ἀντιμετωπίσει καί κυρίως νά προλάβει πιθανές ἐκτροπές²⁶ ἢ ἐφησυχαστικές τάσεις τῶν ἀποδεκτῶν τοῦ λόγου. Καί ἐδῶ πάλι εὐλογος χρόνος τέτοιων ἐκτροπῶν φαίνεται νά εἶναι μᾶλλον ἢ μεταπαύλεια παρά ἡ παύλεια ἐποχή. Ἄλλου ἄμεσα καί ἄλλου ἔμμεσα, ὁ λόγος ἀπευδύνει προσωπικό καί ξεκάθαρο μήνυμα: οἱ ἀποδέκτες τοῦ λόγου πρεσβύτεροι, ὡς φορεῖς ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος, ὀφείλουν νά συνειδητοποιήσουν ἀπό τή μιᾶ ὅτι δέν εἶναι αὐτόκλητοι ἢ αὐτόνομοι ἢ καί δοτοί κι' ἀπό τήν ἄλλη ὅτι γιά τή μή ἐκπτώσή τους ἀπαιτεῖται ἐκτός ἀπό τή μόνιμη συμμόρφωσή τους μέ τήν παύλεια διδασκαλία καί ἡ συνεχῆ προσοχή καί ἐγρήγορη («προσέχετε ἑαυτοῖς») σέ προσωπικό ἐπίπεδο γιατί κι' αὐτοί μποροῦν νά

24. P.G. 85, 1581 (Ἀμμώνιος) καί 125, 1017 (Θεοφύλακτος).

25. Ἐνα πανόραμα τῆς πολύπλευρης συζήτησης, πού προκαλεῖ στήν ἔρευνα τό θέμα πρεσβύτεροι-ἐπίσκοποι στόν παρόντα λόγο, βρῖσκει κανεῖς στό Michel 91-97.

26. Ἀντίκτυπο ἐκτροπῶν στό σῶμα τῆς μεταποστολικῆς, κυρίως, ἐκκλησίας βρῖσκει κανεῖς σέ μεταπαύλεια κείμενα καί εἰδικά γιά τό χῶρο τῆς Μ. Ἀσίας στίς ἐπιστολές τῆς Ἀποκάλυψης (Κεφ. 2 καί 3).

ναυαγήσουν.

Πέραν, όμως, τῶν στόχων τοῦ συγγραφέα εἴτε γιὰ ἐνίσχυση τοῦ δεσμοῦ τῶν πρεσβυτέρων-ἐπισκόπων εἴτε γιὰ πρόληψη ἢ ἀντιμετώπιση ἐκτροπῶν, ἀπό ἐκκλησιολογική ἄποψη εἶναι βασικό νά διακρίνουμε στό λόγο τήν πεποίθησή τοῦ ὅτι ὁ κάθε δεσμός μέσα στό σῶμα τῆς ἐκκλησίας δέν κωλύει οὔτε ἀποκλείει ἐκ προοιμίου τήν δράση τοῦ Πνεύματος. Ἀντίθετα θά ἔλεγε κανείς ὅτι ὁ Λουκάς, κι' ὅταν ἀκόμη δέν ἀρνείται το ἐνδεχόμενο ἐκτροπῆς τῶν φορέων τῶν δεσμῶν, ὡς συγγραφέας τῆς Πεντηκοστῆς καί θεολόγος τῆς ἐκκλησίας, βλέπει τό δεσμό ὅχι ὡς ἀπλό διοικητικό λειτούργημα ἀλλά ὡς διεύρυνση τῆς Πεντηκοστῆς καί ἐνίσχυση τῆς χαρισματικῆς ἔκχυσης τοῦ Πνεύματος ἐντός τῆς ὁλοένα ὀργανούμενης Ἐκκλησίας. Μέ ἄλλα λόγια, σύμφωνα μέ τόν παρόντα λόγο ἐκκλησιαστικοί δεσμοί δέ σημαίνουν αὐτονομία ἢ ἀντιστράτευση στό ἅγιο Πνεῦμα ἀλλά μόνιμη ὑπακοή καί συμμόρφωση σ' αὐτό. Μέσω αὐτῶν καί τῶν φορέων τοὺς ὁ Θεός οἰκοδομεῖ «ἐν πνεύματι» τήν ἐκκλησία τοῦ, τήν ὁποῖαν ὁ Χριστός πρωτίστως «περιποιήσατο διά τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου» (20,28).

Γ) Τό τρίτο, τέλος, μεγάλο θέμα πού προβληματίζει ὅσους ἀμφισβητοῦν τήν ιστορικότητα τοῦ λόγου, προφανῶς δέ καί τόν τελικό συντάκτη τοῦ, εἶναι τό θέμα τῶν αἱρέσεων.

Κατ' ἀρχάς, θά πρέπει νά διευκρινίσουμε ὅτι ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ιστορικότητας τοῦ λόγου μέ τό αἰτιολογικό ὅτι εἶναι ἀδικαιολόγητη ἢ προϋποτιθέμενη ἀπό τό λόγο ἔκταση τοῦ κινδύνου τῶν αἱρετικῶν —δεδομένου ὅτι ὁ Παῦλος μόλις πρὶν ἀπό λίγους μῆνες εἶχε ἀφήσει τήν πόλη (20,1 ἐξ.) — δέ μπορεῖ νά γίνῃ εὐκόλα ἀποδεκτή. Τό κείμενο, βέβαια, δέ μιλάει γιὰ παρούσα ἤδη στήν κοινότητα δυναμική δράση αἱρετικῶν ἀλλά ἐπικείμενη ἀπειλή στό μέλλον. Ὅμως, ἀφοῦ αὐτό τό μέλλον εἶναι ἄμεσο («μετά τήν ἀφίξίν μου») ἡ δέ ἀπειλή ἀναμένεται ἐντονη, εἶναι προφανές ὅτι αἱρέσεις ὑπέβασκαν ἤδη στό παρόν τοῦ Παύλου ἄλλωστε, στίς ἐπιστολές τοῦ συναντᾶμε τόν ἀντίκτυπο τῆς δράσης τοὺς καί τήν ἐναντίον τοὺς πολεμική τοῦ. Κατά μείζονα λόγο, ἡ ἀπειλή τῶν αἱρέσεων ἰσχύει γιὰ τό παρόν τοῦ Λουκά, ὁ ὁποῖος, προφανῶς, καί στό θέμα αὐτό, ὅπως καί σέ πολλά σημεῖα τοῦ λόγου, ὁμιλώντας ex eventu, ζωγραφίζει τήν ἀπειλή αὐτή ἐντονότερη ἀπό ὅση ἦταν πράγματι στόν καιρό τοῦ Παύλου.

Κοιτάζοντας κάπως ἀναλυτικότερα τό θέμα αὐτό τῶν αἱρέσεων παρατηροῦμε τά ἐξῆς: Προκαλεῖ ἐντύπωση ὅτι ἡ προειδοποίηση γιὰ πειρασμούς ἢ ἔκπτωση πιστῶν ἐξ αἰτίας τῆς δράσης αἱρετικῶν, πού στήν ὑπόλοιπη Κ. Διαθήκη (1 Τιμ. 4,7 . 2 Τιμ. 3,1 ἐξ. 2 Πέτρ. 3,3 . 1 Ἰω. 2,18 κ.λ.π.) ἀποτελεῖ σημεῖο τῶν ἐσχάτων, στό λόγο μας ἀφορᾶ στό ἄμεσο μέλλον. Εἶναι προφανές ὅτι καί αὐτή ἡ θέση ἐναρμονίζεται μέ τήν προοπτική ζωῆς καί δράσης πού ὁ Λουκάς δίδει στήν ἐκκλησία. Ἐντύπωση, ὅμως, προκαλεῖ καί ἡ συγκαλυμμένη γλῶσσα μέ τήν ὁποῖα ἀναφέρεται στοὺς αἱρετικούς. Δέν ἀποκλείεται, βέβαια, ἡ συγκαλυμμένη αὐτή γλῶσσα νά ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι κάποιοι ἀπ' αὐτούς, πού σίγουρα προέρχονται ἀπό τό σῶμα τῆς ἐκκλησίας ἢ τῶν ἴδιων τῶν πρεσβυτέρων («ἐξ ὑμῶν»), πιθανῶς νά προέκυψαν ἀπό παρεξήγηση τοῦ κηρύγματος τοῦ Παύλου καί ὁ ἀκριβῆς προσδιορισμός τοὺς θά ἔβλαπτε καί τίς δύο πλευρές. Ἀλλά καί οἱ ἄλλοι, πού ὑπονοοῦνται μέ τό «εἰσελεύσονται» καί προέρχονται εἴτε ἀπό τό γνωστικό εἴτε ἀπό τόν ἰουδαϊκό χώρο εἴτε εἶναι ψευδαπόστολοι²⁷, δέν προσδιορίζονται ἀκριβῶς, ὅπως, ἄλλωστε, οἱ αἱρετικοί ὄλων τῶν μεταπαύλειων κειμένων τῆς Κ. Διαθήκης. Τείνει νά ὑποστηρίξει κανείς ὅτι ὁ Λουκάς ἐδῶ — ὅπως καί ἄλλοι συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης — ἀκολουθεῖ τήν συνετή τακτική τῆς πρώτης ἐκκλησίας φειδωλῆς παροχῆς πληροφοριῶν καί γενικότερα

27. Βλ. Schürmann ὁ.π. 313.

ἀποκάλυψης μυστικῶν, πού πιθανῶς τῆς δημιουργοῦσαν ἐπιπρόσθετα προβλήματα. Βέβαιο, πάντως, εἶναι ὅτι ὅποιοι κι' ἄν εἶναι οἱ αἰρετικοί, ἀποτελοῦν ἀπειλή γιά τήν ἐκκλησία. Καί ἐνῶ ἡ παύλεια παράδοση οἰκοδομεῖ σέ στέρεη βάση τήν ἐκκλησία, καθῶς περιλαμβάνει ἀκέραιο καί σαφές τό θεῖλημα τοῦ Θεοῦ, ἡ δράση τῶν αἰρετικῶν ἀποτελεῖ πράξη ἰδιοτελή («ἀποσπᾶν τοὺς μαθητάς ὀπίσω αὐτῶν») ἡ δέ διδασκαλία τους διαστροφή («διεστραμμένα») τοῦ εὐαγγελίου. Καί ἐνῶ ὁ Παῦλος ὑπῆρξε πρότυπο ἄγρυπνης καί ἐξατομικευμένης ποιμαντικῆς διακονίας, οἱ αἰρετικοί, ὡς «λύκοι βαρεῖς» δέν φεῖδονται «τοῦ ποιμνίου».

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Λουκάς, ἀντιπαραθέτοντας τό πρόσωπο καί τό ἔργο τῶν αἰρετικῶν πρὸς τό πρόσωπο καί τό ἔργο τοῦ Παύλου, δέν ἐνδιαφέρεται τόσο νά σκιαγραφήσει τοὺς αἰρετικούς ὅσο νά ἐξάρει τήν προσωπικότητα τοῦ Παύλου καί ἔμμεσα νά ὑποδείξει τό ποιόν πού ὀφείλουν νά ἔχουν οἱ διάδοχοί του. Τόσο αὐτοί ὅσο καί ἡ κοινότητα γενικότερα ὀφείλουν νά ἔχουν τόν Παῦλο ὡς τήν λυθία λίθο γιά τήν κρίση καί ἐκτίμηση καθενός, ὁ ὁποῖος διεκδικεῖ τό ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου καί ποιμένα. Καί κάτι ἀκόμη: ἡ κοινότητα ἔναντι αὐτῶν, πού τυχόν ἐπαγγέλλονται καινούργια²⁸ καί πληρέστερη διδασκαλία, ὀφείλει νά νοιώθει αὐτάρκης. Ἐκεῖνο πού τῆς χρειάζεται εἶναι ἡ πιστότητα στήν παύλεια-ἀποστολική παράδοση καί ἡ ἁγιοπνευματική λειτουργία θεσμῶν καί φορέων τους. Ἔτσι ζώντας, ἀποκτᾶ «ἀσφάλειαν» (Λκ. 1,4) στοὺς δύσκολους²⁹ μεταποστολικούς χρόνους.

4. Μιά τελική ἐκτίμηση

Κλείνοντας τήν εἰσήγησή μας μπορούμε νά προβοῦμε σέ μιά τελική γενική ἐκτίμηση τοῦ λόγου.

Ξεκινώντας ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ λόγος-διαθήκη παρατίθεται στό τέλος μιᾶς μακρᾶς καί γόνιμης δράσης τοῦ Παύλου στόν ἐλληνικό καί μικρασιατικό χῶρο μπορούμε νά συμπεράνουμε γιά τήν βαρύτητα πού αὐτός ἔχει τόσο σέ σχέση μέ τό ὑπόλοιπο βιβλίον τῶν Πράξεων ὅσο καί σέ σχέση μέ τήν ἐκκλησία. Θά λέγαμε ὅτι ἀποτελεῖ τήν τελευταία ἐκφραση ἀγωνίας γιά τήν πορεία τῆς ἐκκλησίας στή βασική καμπή τῆς ἱστορίας τῆς, τήν μετάβαση ἀπό τήν ἀποστολική πρὸς τήν μεταποστολική πραγματικότητα. Ὁ Λουκάς, μέ ἀφορμή σύγχρονα σ' αὐτόν δεδομένα, ὑπενθυμίζει στήν ἐκκλησία τῆς γενιᾶς τοῦ τήν αὐθεντική κληρονομιά τοῦ Παύλου ἀναφορικῶς πρὸς τήν ἀποστολική διδασκαλία καί τήν λειτουργία θεσμῶν καί φορέων τους καί τήν καλεῖ νά οἰκοδομήσει τήν ὑπαρξή τῆς πάνω σ' αὐτή τήν στέρεη βάση, ἀφήνοντας νά φανεῖ ξεκάθαρα ὅτι ὁποιοδήποτε ἄλλο θεμέλιο δέ μπορεῖ νά τῆς ἐγγυηθεῖ «ἀσφάλεια» (Λκ. 1,4).

---

28. Εἶναι πιθανόν ἡ αἰρετική διδασκαλία νά συνίστατο σέ μιά σχετικοποίηση τῆς λυτρωτικῆς δύναμης τοῦ σταυροῦ καί ἐλευθεριάζουσα ἠθική. Ἡ πιθανότητα αὐτή ἐνισχύεται μέ βάση ἀνάλογη εἰκόνα τῶν αἰρετικῶν ἀπό παύλειες ἐπιστολές. Ἐναντι τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ὁ Λουκάς προβάλλει τήν θεολογία τοῦ σταυροῦ (ἀναφορά στό αἷμα τοῦ Χριστοῦ στό στ. 28) καί τόν Παῦλο ὡς μιμητή τοῦ μεγάλου μάρτυρα Χριστοῦ.

29. Οἱ ἐρμηνευτές δέχονται ὅτι οἱ σωζόμενοι στήν Κ. Διαθήκη ἀποχαιρετιστήριοι λόγοι προϋποθέτουν προβληματικές καί μεταβατικές καταστάσεις τῆς Ἐκκλησίας τῶν μεταποστολικῶν, κυρίως, χρόνων. Βλ. καί Aejmelaeus ὁ.π., 81.

SOMMAIRE

Les sermons d' Apotre Paul aux Actes (20, 17-38) est structuré selon le modèle des sermons testamentaires classiques.

Luc, l' auteur des Actes, actualise les trois points les plus principales pour l' Église des années mètapostoliques.

1. La personnalité d' Aporte Paul comme interprète, par excellence, de la tradition apostolique ainsi que comme pasteur authentique.
2. L' instution de prêtres – évêques, successeurs aux Apôtres, est ooriginaire de st. Esprit. Ceci signifie que la dimension de l' Église est en même temps institutionnelle et spirituelle.
3. Les sectes et les « deviations » de la foi sont diametralement opposes an comportement paulien.

D' autre part ils constituent une menace visible contre le corps de l' Église. La fidelité de l' Église á la tradition paulienne – apostolique et la fonction spirituelle des institutions lui offrent la *ασφάλεια* (Luc 1, 4) bie demandée.